

~ ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ ~

УДК 336.74 (477)

DOI:10.32680/2409-9260-2023-3-4-304-305-56-62

**РОЗВИТОК БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ:
ФАКТОРИ ВПЛИВУ**

Гаркуша Ю. О. кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: yulyaharkusha@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4584-830X

Власов О. В. студент 63 гр. факультету фінансів та банківської справи, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: devoteeb0y2@gmail.com

***Анотація.** У статті висвітлено теоретичні та практичні основи розвитку безготівкових розрахунків. Мета дослідження є удосконалення методичних підходів до визначення факторів впливу на розвиток безготівкових розрахунків в умовах діджиталізації. Проведено детальний аналіз динаміки грошових агрегатів та зміни частки готівки в обігу в структурі грошового агрегату M1 та загальній грошовій масі. Проаналізовано в динаміці показник облікової ставки Національного банку України за досліджуваний період, визначено причини зміни. Сформовано модель впливу факторів на рівень безготівкових розрахунків в Україні. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу визначено фактори та силу їх впливу на обсяг переказних депозитів у національній валюті в Україні. На основі проведеного дослідження сформовані висновки та запропоновані конкретні пропозиції щодо розвитку безготівкових розрахунків.*

***Ключові слова:** безготівкова економіка, безготівкові розрахунки, платіжна система, переказні депозити, діджиталізація.*

DEVELOPMENT OF CASHLESS SETTLEMENTS IN UKRAINE: FACTORS OF INFLUENCE

Harkusha Yuliya, PHD in Economy, Associate professor of the Department of Banking, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: yulyaharkusha@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4584-830X

Vlasov Oleksandr, student Faculty of Finance and Banking, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine
e-mail: devoteeb0y2@gmail.com

***Abstract.** The article highlights the theoretical and practical foundations of the development of non-cash payments. A detailed analysis of the dynamics of monetary aggregates and changes in the share of cash in circulation in the structure of monetary aggregate M1 and the total money supply was conducted. The indicator of the discount rate of the National Bank of Ukraine for the studied period was analyzed in dynamics, and the reasons for its change were determined. A model of the influence of factors on the level of non-cash payments in Ukraine has been developed. Based on the correlation-regression analysis, the factors and the strength of their influence on the amount of remittance deposits in Ukraine are determined. Factors affecting the volume of transferable deposits in national currency include: interest rates on short-term deposits in national currency; interest rates on long-term deposits in national currency; official exchange rate; discount rate; consumer inflation.*

It was found that the discount rate exerts the strongest influence. The relationship between the discount rate indicator and the amount of remittance deposits, taking into account the economic lag, is inversely proportional, which is explained by the decrease in remittance deposits in favor of time deposits due to the increase in interest rates.

Factors such as the level of interest rates on short-term deposits, which affect the balances of funds on current accounts, as well as interest rates on long-term deposits, which are a factor in increasing the prospect of long-term savings, also have an impact. A moderate direct relationship was found between the growth of transferable deposits in the national currency and the exchange rate of the hryvnia to foreign currency. On the basis of the conducted research, conclusions were drawn for specific proposals regarding the development of non-cash payments.

***Keywords:** cashless economy, cashless payments, payment system, transfer deposits, digitalization.*

JEL Classification: E400, E410, E470, E490, E500.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток платіжних систем є важливим фактором розвитку вітчизняної економіки. Швидкість, зручність, безпечність, надійність платежів підвищує рівень довіри до безготівкових розрахунків, що зменшує рівень використання

готівки в обігу, а також витрат, пов'язаних з організацією готівкових розрахунків, зменшує рівень тіньової економіки та сприяє економічному зростанню. В умовах світового тренду діджиталізації економічних відносин, розвитку Інтернет-банкінгу, мобільного банкінгу, технологій, що дозволяють не використовувати навіть платіжну картку в розрахунках, замінюючи її мобільним пристроєм та іншими гаджетами, важливо відповідати заданим трендам. Національний банк України постійно удосконалює стандарти регулювання та оверсайту платіжних систем, ініціює зміни та створює умови для розвитку платіжного ринку. Вітчизняні банки активно впроваджують новітні технології для удосконалення розрахунків своїх клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесу функціонування платіжних систем та розвитку безготівкової економіки присвячено велику кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Зокрема, теоретичні та практичні аспекти функціонування платіжних систем вивчають такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: Я. І. Чайковський, Ю. С. Балакіна, С. В. Науменко, В. І. Міщенко, Н. В. Трусова, А. О. Джусов, Н. І. Корецька, Л. В. Чуприна, С. А. Циганов, В. В. Апалькова та ін. Значна частина праць присвячена регулюванню та оверсайту платіжних систем. Однак під час швидких змін актуальність дослідження на цю тему не втрачається.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях недостатньо уваги присвячено дослідженню факторів та сили їх впливу на розвиток платіжних систем та безготівкової економіки. Цей процес потребує детальної оцінки та застосування результатів в умовах діджиталізації економіки країни.

Мета дослідження – удосконалення методичних підходів до визначення факторів впливу на розвиток безготівкових розрахунків в умовах діджиталізації.

Основний матеріал. Раціональна організація платіжної системи сприяє ефективному функціонуванню фінансової сфери, вдосконаленню грошово-кредитних відносин, здійсненню розрахунків. Надійні та ефективні платіжні системи є гарантією стабільного функціонування банківської системи та економіки в цілому. Необхідність раціоналізації платіжної системи будь-якої країни зумовлює процес поступового зменшення обсягів операцій з готівкою на користь безготівкових форм розрахунків. Національний банк України активно сприяє збільшенню частки безготівкових розрахунків в країні, однак на розвиток безготівкової економіки впливає значна кількість факторів, що можуть стримувати її розвиток. Тож важливим є визначення чинників впливу та сили їх дії.

На вітчизняному платіжному ринку платіжна картка конкурує з іншими видами масових платежів. Зокрема, у нашій країні найчастіше для роздрібних платежів застосовують саме платіжну картку, у той час коли електронні гроші, платіжні термінали PayBox нині порівняно менше використовують для розрахунків. Головним конкурентом серед засобів для розрахунків поки що залишається готівка [1, с. 144]. У табл. 1 зображена динаміка грошових агрегатів за період 2012-2022 рр.

Таблиця 1

Динаміка грошових агрегатів M0, M1, M2, M3 за період 2012-2022 рр., млрд. грн., %

Роки	Грошові агрегати, млн. грн.				Питома вага M0 у M3, %	Питома вага M0 у M1, %
	M0	M1	M2	M3		
2012	203,25	323,23	771,13	773,20	26,3	62,9
2013	237,78	383,82	906,24	908,99	26,2	61,9
2014	282,95	435,48	955,35	956,73	29,6	65,0
2015	282,67	472,22	993,81	994,06	28,4	59,9
2016	314,39	529,93	1102,70	1102,70	28,5	59,3
2017	332,55	601,63	1208,56	1208,86	27,5	55,3
2018	363,63	671,29	1273,77	1277,64	28,5	54,2
2019	384,37	770,04	1435,22	1438,31	26,7	49,9
2020	516,08	1050,63	1847,38	1850,01	27,9	49,1
2021	581,01	1281,25	2069,61	2071,36	28,0	45,3
2022*	636,02	1358,18	2077,81	2079,38	30,5	46,8
2022**	544,25	1152,74	1923,60	1925,61	28,3	47,2

* станом на 31.03.

** станом на 31.09.

Джерело: систематизовано авторами з використанням наукових джерел [2]

Аналіз грошової маси за період з 2012 р. до вересня 2022 р. (табл. 1) демонструє коливання частки готівки в обігу відносно грошового агрегату М3 в межах 26-29%. Найменша частка готівки у структурі М3 спостерігалася упродовж 2012-2013 рр., коли економіка була у відносно стабільному стані. Період невизначеності та нестабільності, який розпочався наприкінці 2013 р. негативно вплинув на макроекономічні показники держави. Зокрема, у

2014 р. показник готівки зріс до 29,6%. Знизити цей показник вдалося тільки у 2019 р. (26,9%). Та вже наступного року світова пандемія спровокувала економічну нестабільність, що призвело до збільшення частоти використання у розрахунках готівкової маси. Чергове зростання відбулося на початку повномасштабної військової агресії проти України, коли під впливом невизначеності населення відкликала заощадження з депозитних рахунків. Станом на 31.03.2022 р. частка грошового агрегату М0 у структурі М3 склала рекордні 30,5%. Проте Національному банку України та іншим державним органам, незважаючи на колосальні збитки, завдані економіці нашої країни, вдалося стабілізувати грошовий ринок, що вплинуло на зниження частки готівки в обігу до 28,3%.

Активне використання готівкових коштів в обігу є наслідком тінізації економіки, оскільки значна питома вага контрактів може укладатися бізнесом неофіційно. Крім цього, практика нелегальної виплати заробітної плати готівкою дуже поширена та здійснюється «у конвертах». Роздрібні магазини, транспортні організації також віддають перевагу використанню готівкових коштів, що надає їм можливість ухилятися від сплати податків [3, с. 40]. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні за період 2010-2021 рр. зображена на рис. 1.

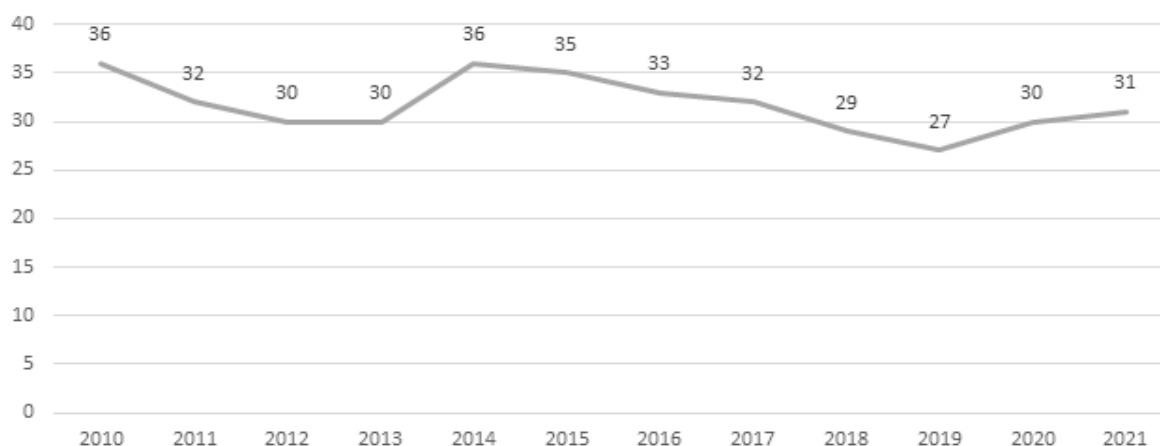

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні за період 2010-2021 рр. (у % від обсягу офіційного ВВП)

Джерело: систематизовано автором з використанням наукових джерел [4-6]

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні перебуває у межах 36-27% за досліджуваний період. Найвищий рівень тінізації економіки спостерігався у 2010 та 2014 роках і становив 36%. Найнижчого рівня вдалося досягти у 2019 р., у період підвищення ділової активності суб'єктів господарювання, коли зростав споживчий та інвестиційний попит, як наслідок за цей період підвищилась фінансова результативність підприємств [4].

В абсолютному вираженні обсяг безготівкових розрахунків можна виразити через суму переказних депозитів у національній валюті, що являють собою фінансові активи, які на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу [7, с. 14].

На наш погляд, на обсяг переказних депозитів впливає ряд факторів, що характеризують основні напрями банківської діяльності та складні взаємозв'язки між ними, а також макроекономічні показники. До факторів впливу на обсяг переказних депозитів у національній валюті належать: відсоткові ставки за короткостроковими депозитами у національній валюті; відсоткові ставки за довгостроковими депозитами у національній валюті; офіційний валютний курс; облікова ставка; споживча інфляція (ІСЦ) [8,

с. 465].

Облікова ставка Національного банку є одним із монетарних інструментів за допомогою якого регулятор встановлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів на відповідний період. Зміна облікової ставки прямо пропорційно впливає на обсяги строкових депозитів, а отже здійснює обернений вплив на обсяг переказних депозитів.

Через процентний канал трансмісійного механізму грошово-кредитної політики центральний банк впливає на грошовий ринок та економіку. Його дія ґрунтується на впливі офіційної процентної ставки центрального банку на зміну ринкових процентних ставок, за якими суб'єкти економіки розміщують і залучають кошти, а через них – на рішення щодо споживання, заощадження та інвестування, а відтак, на рівень сукупного попиту, економічну активність, інфляцію та цінову стабільність. Основою механізму дії цього каналу є офіційна процентна ставка центрального банку, на основі якої формуються імпульси щодо перспективного характеру грошово-кредитної політики та визначається ефективна (реальна) процентна ставка [9, с. 37]. Динаміка облікової ставки за період 2019-2022 рр. зображена на рис. 2.

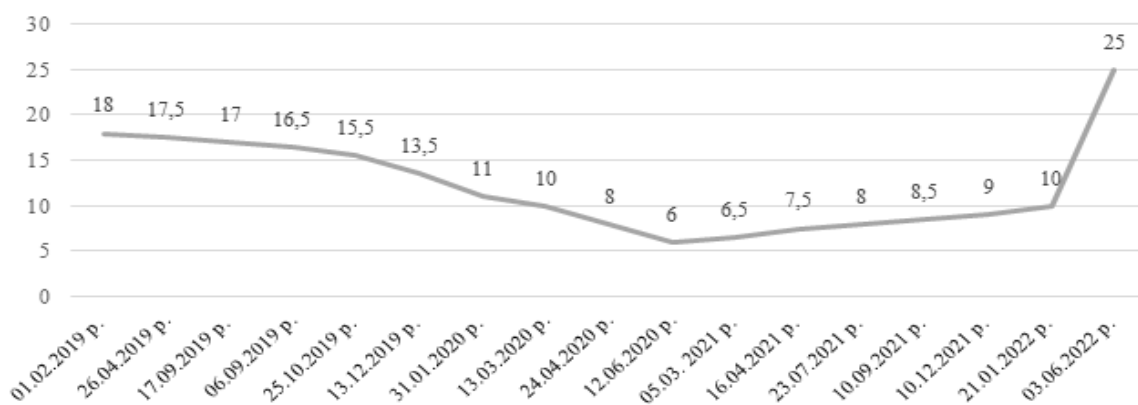

Рис. 2 Динаміка облікової ставки за період 2019-2022 рр.,%

Джерело: систематизовано автором з використанням наукових джерел [10]

З початку 2019 р. регулятор знизив рівень облікової ставки з 18% (станом на 01.02.2019 р.) до історично низького показника 6%, який тримався з 12.06.2020 р. до 05.03.2021 р. З березня 2021 р. центральний банк країни, під впливом інфляційних процесів, поступово збільшував показник облікової ставки. Різне підвищення рівня облікової ставки до значення 25% відбулося внаслідок повномасштабної військової агресії.

Депозити фізичних та юридичних осіб формують значну частину банківських ресурсів. Якісно сформований депозитний портфель дозволяє банку активно проводити кредитно-інвестиційну діяльність. Зростання депозитів до запитання, порівнюючи з обсягом готівки, є позитивним результатом економічного зростання в країні. Важливим також є залучення коштів на строкові вклади, що дозволяє банківським установам збільшити обсяги довгострокового кредитування. Важливим фактором зростання строкових депозитів є їхня вартість.

Оцінити вплив факторів можна за допомогою кореляційно-регресійного аналізу в MS Excel. Цей метод дає змогу оцінити дію не лише одного, а низки чинників, які найбільше впливають на обсяг переказних депозитів у національній валюті в сучасних умовах.

На основі проведеного кореляційного аналізу були встановлені зв'язки регресанта (Y) та регресорів (X1,...X5). У табл. 2 подано умовні позначення факторів впливу на обсяги переказних депозитів у національній валюті та результат кореляційного аналізу.

Таблиця 2

Результат кореляційного аналізу

X	Обсяг переказних депозитів у національній валюті	Y
X1	Відсоткові ставки за короткостроковими депозитами у нац. вал.	-0,76124
X2	Відсоткові ставки за довгостроковими депозитами у нац. вал.	-0,66717
X3	Офіційний валютний курс USD/UAH	0,438182
X4	Облікова ставка з врахуванням економічного лагу	-0,89243
X5	Споживча інфляція (ІСЦ)	0,371542

Джерело: розрахунки авторів

Проведений кореляційний аналіз показав, що існують сильні зв'язки між обсягом переказних депозитів у національній валюті та більшістю запропонованих факторів впливу.

Найсильніший вплив, а саме -0,89243, здійснює такий фактор як «Облікова ставка з врахуванням економічного лагу». Для дослідження було скориговано показник облікової ставки відповідно до економічного лагу, адже зміна облікової ставки НБУ на кон'юнктуру ринку впливає саме через певний період часу. Зв'язок показника облікової ставки з обсягом переказних депозитів, з врахуванням економічного лагу, є обернено пропорційний, що пояснюється зменшенням переказних депозитів на користь строкових депозитів з причини зростання відсоткових ставок.

Також нами для кореляційно-регресійного аналізу було обрано такі фактори як рівень відсоткових ставок за короткостроковими депозитами, що впливають на залишки коштів на поточних рахунках, а також відсоткові ставки за довгостроковими депозитами, що є фактором збільшення перспективи довгострокового заощадження. Зв'язок між цими факторами і обсягом переказних депозитів у національній валюті є обернено пропорційний (-0,76124 за короткостроковими депозитами і -0,66717 за довгостроковими депозитами), що пояснюється зростанням економічної вигоди щодо вкладень вільних коштів на строкові депозити банків зі зростанням їхньої вартості.

Помірний прямий зв'язок був виявлений між зростанням обсягів переказних депозитів у національній валюті і валютним курсом гривні до долара США (0,438182). Цю взаємодію можна пояснити як негативний вплив девальвації національної валюти на розмір строкових заощаджень та збільшення переказних депозитів, які в майбутньому будуть використані для купівлі іноземної валюти на валютному ринку.

Прямо пропорційний помірний вплив (0,371542) на обсяг переказних депозитів у національній валюті здійснює споживча інфляція, що пояснюється зменшенням обсягу строкових депозитів на користь переказних, внаслідок знецінення грошей.

Результат регресійного аналізу дає можливість скласти рівняння регресії так:

$$Y = 862780,7 - X1 \cdot 9486,52 + X2 \cdot 2244,87 - X3 \cdot 9372,98 - X4 \cdot 17095,1 + X5 \cdot 1080,76$$

Напрямок зв'язку між змінними визначається на підставі знаків (негативний або позитивний) коефіцієнтів регресії (коефіцієнта b). Про тісноту кореляційних зв'язків між економічними змінними свідчить показник множинної кореляції R , який складає 0,84082 та практично наближається до 1.

Для підтвердження надійності побудованої регресійної моделі порівняємо розраховане значення F -критерію Фішера з критичним. Критичне значення $F_{0,05;5;38} = 2,4211$, розраховане F складає 33,80602, тобто розрахункове значення F -статистики значно перевищує критичне, тобто з достовірністю 0,95 можна стверджувати, що побудоване рівняння в цілому є надійним та значимим.

Отже, отримана модель за всіма критеріями виявилась надійною, точною, адекватною, з достатньо тісними взаємозв'язками між факторами і цілком придатною для практичного

застосування.

Висновки. З огляду на європейські стандарти функціонування платіжних систем можемо дійти висновку, що на цьому етапі розвитку держава робить реальні кроки у напрямку зростання частки безготівкових розрахунків. Україна має реальні шанси в майбутньому, урахувавши фактори впливу, максимально наблизитись до показників розвинутих країн Європейського Союзу у сфері безготівкових платіжних розрахунків. Для цього необхідні розвиток платіжної інфраструктури, створення комфортних умов для здійснення миттєвої оплати товарів та послуг, популяризація мобільних додатків інтернет-банкінгу, здійснення промоції безготівкових розрахунків. Також важливим є проведення ефективної монетарної політики НБУ, результативність якої є безумовним позитивним чинником розвитку безготівкової економіки в Україні.

Список літератури

1. Монастирський Г. Л., Чайковський Я. І., Чайковська І. Я., Чайковський Є. Я. Напрями використання платіжних карток як інновації оплати послуг транспортних організацій. Економічний аналіз. 2018 рік. Том 28. № 4. С. 143-154. URL: [file:///C:/Users/E-mashines/Downloads/1584-6565657123-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/E-mashines/Downloads/1584-6565657123-1-PB%20(1).pdf)
2. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sdds/sdds-data#ir_fcl (дата звернення 15.12.2022).
3. Кравчук В., Прем'єрова О. Ринок карткових платежів України: Міжнародний досвід та національне регулювання. Київ: АДЕФ-Україна, 2012. 60 с. URL : http://www.ier.com.ua/files/Projects/2012/cards/IER_ukr.pdf.
4. Офіційний сайт Міністерства економіки України URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoїEkonomiki> (дата звернення 17.12.2022).
5. Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні за останні 11 років. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoї-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini> (дата звернення 15.12.2022).
6. Тіньова економіка в Україні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoї-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini> (дата звернення 17.12.2022).
7. Статистичний бюлетень НБУ за липень 2022 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-07.pdf?v=4 (дата звернення 15.12.2022).
8. Чуприна Л. В. Проблеми та перспективи розвитку безготівкових розрахунків в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. №32. С. 462-467.
9. Міщенко В. І. Роль і функції монетарного трансмісійного механізму в забезпеченні цінової стабільності. Фінанси України. 2015. №1. С. 29-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_1_4 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_1_4
10. Облікова ставка Національного банку URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish> (дата звернення 17.12.2022).

References

1. Monastyrskiy, H. L., Chaikovskiy, Ya. I., Chaikovska, I. Ya., & Chaikovskiy, Ye. Ya. (2018). Directions for the use of payment methods as an innovation in the payment of services of transport organizations. Economic analysis, 28,4, 144-154. [In Ukrainian].
2. Official site of the National Bank of Ukraine. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/statistic/sdds/sdds-data#ir_fcl [In Ukrainian].
3. Kravchuk, V., Prem'ierova, O. (2012). Card payments market of Ukraine: International experience and national regulation. Kyiv: ADEF-Ukraine [In Ukrainian].
4. Official site of the Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoїEkonomiki>

ovoiEkonomiki [In Ukrainian].

5. How the level of the shadow economy in Ukraine has changed over the past 11 years. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini> [In Ukrainian].

6. Shadow economy in Ukraine. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini> [In Ukrainian].

7. NBU statistical bulletin for July 2022. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-07.pdf?v=4 [In Ukrainian].

8. Chupryna, L. V. (2019) Problems and prospects of the development of non-cash payments in Ukraine. Market infrastructure. (32), 462-467. [In Ukrainian].

9. Mishchenko, V. I. (2015) The rules and functions of the monetary transmission mechanism in ensuring price stability. Finance of Ukraine, 1, 22-46. [In Ukrainian].

10. The accounting interest rate of the National Bank. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish> [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.03.2023

Прийнята до публікації 23.03.2023